

Jazygai, jutungai, jotvingiai: kariai raiteliai nuo Meotidės iki Dunojaus

Keli štrichai jotvingių genezės klausimu

Gintaras BERESNEVIČIUS

Straipsnio objektas – jazygų, jaksamatų, jutungų genčių, kurių etninė priklausomybė Antikos autorių nurodoma kaip sarmatiška, germaniška ar nenurodoma apskritai, galimos sąsajos su pietine baltų gentimi jotvingiais, nuo X a. žinomais iš rusų ir lenkų kronikų. Straipsnis tęsia getų ir jotvingių genezės ir bendrumo analizę, pradėtą dar Jono Basanavičiaus, o dar anksčiau – Motiejaus Strykowski. Šįsyk dėmesys koncentruojamas į pačius jotvingius kaip atskirą gentį ir jos galimą kilmę iš Pietų Pajuodjūrio. Tęsiamas jotvingių genezės nagrinėjimas, pradėtas „Liaudies kultūros“ žurnale (2001, Nr. 4) paskelbtame mano straipsnyje „Getų ir jotvingių religinių įvaizdžių paralelės“. Straipsnio tikslas – nustatyti, ar jazygų bei jaksamatų gentys, iš kurių gyventų teritorijų jazygai I a. pirmoje pusėje migravo į Vakarų pusę link Romos imperijos pasienio Dunojaus vidurupyje, gali būti siejamos su pietų baltų gentimi jotvingiais ir ar jungiamąja grandimi šiame galimame procese negalėjo būti jutungai, Romos imperiją dažniausiai puldinėję iš Recijos provincijos Padunijoje ir 430 m. dingę iš Vakarų Europos metraščių rašytojų bei istorikų akiračio. Straipsnio metodas – istorinis lyginamasis. Išvados: visų paminėtų genčių siejimas su jotvingiais turi pagrindą, tačiau nieko tikresnio negalime pasakyti apie tikėtiną, tačiau neįrodomą grandinę jazygai-jutungai-jotvingiai, t. y. negalime aiškiai pasakyti, ar jutungai buvo tie patys jazygai. Jei ši hipotezė apie jotvingių/jazygų ar jotvingių/jutungų artumą ar genetinį tapatumą pasitvirtintų, tektų peržiūrėti jotvingių-sūduvių sinonimiškumo problemą; Klaudijaus Ptolemėjaus „Geografijoje“ II a. jazygai minimi Pajuodjūryje, tuo pačiu metu šiaurėje šalia venedų maždaug dabartinės Lenkijos teritorijoje minimi galindai ir sudinai. Tad hipotezės pasitvirtinimo atveju sudinų/sūduvių ir jotvingių tapatinimas chronologiškai turėtų būti vėlyvas.

Jazygai

Gajus Plinijus Vyresnysis 77 m. po Kr. datuojamoje „Gamtos istorijoje“¹ rašo, jog „į šiaurę nuo Dunojaus visos gentys skitiškos, tačiau arčiau pakrantės [Juodosios jūros] esančias vietas užėmė skirtingos gentys; vienose gyvena getai, kuriuos romėnai vadina dakais. Kitose – sarmatai, graikiškai sauromatai [tarp jų hamaksobijai arba aorsai], trečiose – išsigimę ir iš vergų kilę skitai arba trogloditai, ir toliau –

alanai ir roksolanai. Aukščiau tarp Danuvijaus ir Herkinijos girios iki Panonijos žiemos stovyklų Karnunte ir tų vietų, kur germanų riba, laukus ir lygumas užima jazygai-sarmatai, o kalnus ir miškus iki Patiso upės – jų išvytieji dakai“. Jazygai kaip sarmatai čia nėra privaloma skaitymo versija, tyrinėtojų jie laikomi ir germanais, ir nežinomos priklausomybės gentimi, bet Antikos laikais jazygai tapatinti su sarmatais. Taip pat ir kitų genčių „skitiškumas“ nėra patikimas, čia greičiau remiamasi Herodoto suformuota istorijos tradicija, patys Antikos autoriai prisipažindavo, kad šiaurėje jiems apskritai vietos ir gentys labai menkai pažįstamos ar visai nežinomos, o ir pats Gajus Plinijus Vyresnysis toliau² rašo, jog „vardas „skitai“ nuolatos pereina sarmatams bei germanams. Šis senasis pavadinimas išvirtinto labiausiai nutolusioms gentims, kurios gyvena, likdamos beveik nežinomomis likusiems mirtingiesiems“. Nuo Antikos iki viduramžių tai galiojo ir skitų, ir sarmatų, ir germanų vardams, nekaltant jau apie Jordano getų/gotų koncepciją ir kitų stambių genčių junginių vardų permetimo atvejus, kai istorikai ar amžininkai netikėtai jų akiratyje išnirusias gentis pavadindavo kitų, čia anksčiau gyvenusių ar apskritai geriau žinomų genčių ar jų konglomeratų vardais, nelabai rūpindamiesi jų etnine priklausomybe.

Publijus Kornelijus Tacitas „Istorijoje“³ I a. po Kr. kelis syk pamini jazygus; pilietinio karo metu romėnai svarstė, ar juos pasisamdyti kaip sąjungininkus; jazygai čia minimi kaip raiteliai, valdantys aplinkines gentis; matyt, jų karine jėga neabejojama, tačiau idėjos atsisakoma, nes nutariama, kad priešininkui pasiūlius daugiau, jazygai gali persimesti į jo pusę.

„Analuose“ Tacitas jazygus mini kaip sarmatų raitelius Panonijoje, kuriuos svebai, pasitelkę nuosavą pėstiją, samdosi kaip kavaleriją; karo peripetijose menkesnėms svebų jėgoms tenka laviruoti, išsisukinėti nuo mūšių, galiausiai užsidaryti įtvirtinimuose, tačiau jazygai, nepakęsdami apsupimo neveiklos, išsiveržė iš tvirtovės į atviras kautynes ir stojo į kovą su pranokstančiomis priešininkų, lugijų ir hermundurų, pajėgomis, mūšin įtraukdami ir atviros kovos vengusius savo sąjungininkus.

Strabonas, kalbėdamas apie gentis, gyvenančias tarp Germanijos, Boristeno ir šiaurinio Pajuodjūrio, mini bastarnus,

jazygus ir roksolanus, tiesa, dėl jų apgyventų vietų ir dėl savo žinių tikrumo šiek tiek dvejojamas.⁴ Išties Antikos geografams tai buvo menkai žinomos žemės, bet jose numanomi jazygai, kurie vėliau pasirodo nuo Dunojaus, Tisos iki Šiaurės Pajudjūrio ir patenka į Romos ir genčių politikos ir kovų orbitą. Tiesa, Klaudijus Ptolemėjas II a. jazygus ir roksolanus aiškiai lokalizuoja palei visą Meotidės pakraštį: [*Et] per totum Meotidis latus Iazyges ac Roxolani*.⁵

Tacito paminėjimas „Analuose“ apie jazygus, kurie negali išsėdėti įtvirtinimuose ir veržiasi į atvirą kovą (ko paprastai mažiausiai laukiama iš samdinių), mums primena jotvingių charakterį, beje, jį primena ir pats jų vardas.

Jonas Dluogošas, XV a. aprašydamas 1264 m. Lenkijos kunigaikščio Boleslovo Droviojo pergalę prieš jotvingius, iš esmės sutriuškinusią visą gentį, juos apibūdina kaip artimus lietuviams bei prūsams ir kalbančius taip, kad šie gali jotvingius suprasti. Pačią gentį jis apibūdina taip: „Jotvingiai nepaprastai aukšti ir karingi žmonės ir taip geidžia šlovės bei išlikti [žmonių] atmintyje, kad dešimt jų kaunasi su šimtu priešų ir guodžiasi vienui viena viltimi, kad jiems žuvus ar mirus artimieji pagerbs giesmėmis jų šaunius žygius. Tas karingumas jiems buvo labai pražūtingas, nes dauguma lengvai gali įveikti mažumą; taigi pamažu visa tauta žuvo pralaimėjusi karo lauke, nė vienam nepasitraukus iš nelygios kovos ir nesistengus pabėgti iš pradėto mūšio“. Mūšio pabaigos aprašymas puikiai iliustruoja Jono Dluogošo apibendrinimus: „Kai jotvingiai buvo įveikti, jie dar iš paskutiniųjų nepaprastai atkakliai stengėsi laimėti, tačiau lenkai, kurių buvo dauguma, žvalius ir sveikus statė pailsusių ar norinčių pailsėti vieton ir nugalėjo jotvingius, jotvingių kariuomenę pagaliau pasidavė. Jų vadas Skomantas, vėl panorėjęs atnaujinti kovą, dar karščiau kovėsi, bet buvo lenkų sučiuptas ir subadytas durklais. Nei jų vado Skomanto žuvinimas, nei išsklaidyta ir išretėjusi rikiuotė neprivertė likusių jotvingių pasitraukti iš mūšio: visi lig vieno buvo sutriuškinti ir išžudyti. [...] Ir per visą mūšį beveik visa jotvingių gentis, visi žmonės buvo taip išžudyti ir išnaikinti, kad išlikusieji [gyvi], tai yra saujelė kaimiečių, sužeistieji ir pasidavusieji lietuvių valdžion ir tie, kurie prisijungė prie lietuvių, net jotvingių vardo neišlaikė“.⁶

Matome aprašytą jotvingių istorijos pabaigą, taip jų pačių vardas dingsta iš istorijos arenos, o dalis jų, kaip lengva numanyti iš Jono Dluogošo pasakojimo, prisijungia prie lietuvių ir prisideda prie naujų etnogenetinių procesų. Be didesnės abejonės galima teigti, kad jotvingiai daro įtaką dzūkų atsiradimui. Gal lemia ir jų karingumą, nuostabiai derantį su pietietišku švelnumu ir sentimentalumu. Šiuo aspektu prisiminkime dzūkus partizanus; Pietų Lietuvoje partizaninis judėjimas, nepaisant jokių socialinių sąlygotumų (skurdžiausia Lietuvos dalis), buvo pats intensyviausias ir ilgiausiai laikęs net aiškiai pralaimėtoje situacijoje.

Bet grįžkime prie jotvingių etnonimo. Kazimieras Būga jotvingius kildina iš rus. *javto* „žuvų tuntas“, serbų *jata* „žvėrių, paukščių banda, būrys“ „gausybė žmonių“, „spūstis“. Visi

šie žodžiai apibūdinami ir vok. k. žodžiu *Zug*, kuris daugia-reikšmis, bet pagrindinė jo reikšmė – „judėjimas“, „traukimas“, be kita ko, *Zug* turi karinę semantiką. Pasak Kazimiero Būgos, „*Jotvingai* reikštų tą patį, ką ir suomių *Karjalaiset* [plg. *karja* „būrys“]“.⁷

Tad jotvingių etnonimo pagrindinė reikšmė būtų „būrys“, „karinis būrys“, „traukiantis būrys“. Jazygų vardas čia lyg ir neįsiterpia, nebent *Zyg-* laikytume „žygio“ atitikmeniu. Vis dėlto galima rasti ir lietuvišką žodį, nereikalaujantį etnonimo skėlimo, tai *jažgė* „tokia žuvis“, *jezas*, *jezdas*, *jezda* „užtvaras skersai upės sulaikyti žuvims, perkalas“,⁸ semantiškai susijęs su judėjimu ir su gausa, būriu, žūklės laimikiu. Jazygai, jezagai galėtų būti suprantami kaip „žūklautojai“, „užtvarų“, „tinklų statytojai“, tai gali reikšti ekonominę veiklą, kuria gentis užsiima, lygiai kaip ir – gentį, ieškančią laimikio (perkeltine reikšme ir karinio). Arba – jei norime – „gausą“, „žmonių gausą“, gretimą su „žuvų tunto“ reikšme. Tad jazygai ir jotvingiai *semantiškai* gali būti laikomi tais pačiais etnonimais, savo pagrindinėmis etimologinėmis reikšmėmis nurodančiais gausą, judėjimą, grobio ieškojimą, karingumą, karinį būrį.

Jazygai ir jaksamatai. Jazygai Europoje

Nežinomo autoriaus panegirikoje imperatoriui Konstancijui 297 m. [*Incerti. Panegyricus Constantio Caesari dictus*] minima sutrypta Alemanija, kelis sykius niokota Sarmatija, daugelį kartų parblokšti jutungai, kvadai, karpai, kai pakluso ir taikos paprašė – gotai. Palyginkime seką, po Alemanijos, Sarmatijos eina Iuthungi, Quadi, Carpi [...] Gotho.⁹ I a. pr. Kr. autorius, parašęs „Žemės aprašymą“, anonimas, kaip numanoma, Skimnas iš Chioso, jazamatus, gyvenančius greta sarmatų, laiko meotų gentimi,¹⁰ t. y. „apgyvendina“ juos šalia Meotidės, Azovo jūros apylinkėse. Iš esmės jazygai, jazamatai yra sarmatų kaimynai, bet kartais jie atsiduria Meotidės srityje, kartais Padunojyje, o tai klajoklių raitelių genčiai nieko nepaprasto. Tik kyla klausimas, ar jazygai, jutungai, jazamatai – ta pati gentis, artimos gentys ar „trys atsitiktiniai sąskambiai“.

Amianas Marcelinas, 330 m. gimęs Antiochijos graikas, parašęs istoriją, kurios mums liko tik dalis (*Rerum gestarum libri*), aprašo IV a. vidurio padėtį Šiaurės Pajudjūryje; ten jis mini Kimerų Bosporą, toliau Tanaidę, kur gyvena amazonės, už Tanaidės plačiai išsiplėtę saumatai. Apsistodamas ties Meotide, jis rašo, jog ten daug skirtingų genčių – jaksamatai, meotai, jazygai [*Iazyges*], roksolanai, alanai [*Halani*], melanchlenai, gelonai [*Gelonis*], agatirsai.¹¹ Jaksamatai nuo jazygų autoriaus skiriami aiškiai, nors ir gyvena tik vienos genties, meotų, perskirti.

Jaksamatai – etnonimas, atrodytų, atmestinas mūsų jotvingiškose etimologijose, jį, regis, galime palikti skitams ar sarmatams ir atsiriboti nuo jo. Vis dėlto *jaksamatai*, kad ir kaip „sarmatiškai“ skambėtų, galgi pats lietuviškiausias žodis. Greta kitų artimų LKŽ pateikiamų reikšmių minėtinos

jaksėti „loti, skalyti“ (plg. „Šuva, vydamas kiškį, jaksi“, „Ko tu jaksi kaip šuo, kiškį varinėdamas!“); *nujaksėti* „nubėgti skalijant“ (plg. „Šunys nujaksėjo – kiškį nusivijo“); *jaksinti*, *užsijaksinti* „ko nors užsimanyti, užsigeisti“ („Ot vaikelis, kad užsijakšins ko, tai nors iš žemės kask“, „Kiaulės kad užsijakšina namo bėgti, tai nė nemislyk jų perimt [užstoti, sulaikyti]“). Šis „norėjimas“, „užsigeidimas“ kaip *užsijakšinimas* reiškia labai didelį norą, geidimą, troškimą, t. y. *energingą* norą, kaip ir grobį besivejančių skalikų atveju.¹² Šioji semantika nepaprastai tinka karingai klajoklių genčiai nusakyti, kad ir kokį aspektą bėpaimtume, bet tikriausiai jaksamatai savo genties pavadinime pabrėžė *skalikišką*, grobuonišką savo gentainių charakterį. Tiesa, LKŽ yra ir žodis *jakis* „kirvis“, tačiau greta jo nurodomas ir galimo skolinio atvejis, plg. lenk. *Oksza*, vok. *Axt* „kirvis“. Tačiau ir taip jaksamatų semantikai apibūdinti žodžių daugiau nei pakanka. Šiuo atveju ir jazygai kaip „žūklautojai“, „grobio ieškotojai“, „žūk-lės laimikio“ ieškantys suartėtų su medžioklės, skalikų įvaizdžiu. Taigi jazygai ir jaksamatai būtų arba vienos ir tos pačios genties skirtingi pavadinimai, arba vienos genties dvi kiltys, atskalos, giminingos ir it kamertonas etnonimuose atspindinčios viena kitos charakterius. Tačiau mes turime dvi, tikriausiai baltišką, pietinio Pajuodjūrio gentis – juk Jonas Dluogošas rašė, kad jotvingius lietuviai ir prūsai suprasdavę, o jotvingių baltiškumą kalbininkai bei istorikai pripažįsta be menkiausių dvejonų. Tad jazygai ir jaksamatai, pripažįstant jų artumą jotvingiams, – baltų gentys.

Kitas klausimas – ar jazygus, jaksamatus, jotvingius kažkiek atitiktų ir jutungai, romėnų šaltiniuose minimi vėlyvuosiu imperijos periodu. III a. po Kr. jie gyvena šiauriniame Dunojaus krante, lotyniškai įvardijami *Jutungi*, *Iuthungi*, jų etninė priklausomybė tyrinėjimuose iki šiol nėra nustatyta. Vis dėlto įdomu, kad jie atsiranda tose vietose, kuriose minimi jazygai, maždaug I a. po Kr. pirmoje pusėje į Vidurio Europą atsikraustę iš Meotidės apylinkių.

Iš šiaurės slenkant burgundams ir jų spaudžiamiesiems luggijams, iš savo apgyventų vietų II a. viduryje pajuda markomanai ir kvadai, bent jau taip savo žygius į Romos provincijas motyvavo jie patys, tačiau, atrodo, ne mažesnę įtaką šiam veržimuisi darė grobio troškimas. Romėnai, atremdami iš šiaurės judančius barbarus, kariavo vadinamąjį karą su germanais (*bellum Germanicum*, 166–167, 169–173 m.). Markomanai, kvadai ir jazygai veikė išvien, savo veiksmus derindami romėnai šią vienalaikę invaziją turėjo laikyti karinės sąjungos požymiu.¹³ 166 m. markomanai ir kvadai peržengė Dunojų ir, sumušę prefekto Furijaus Viktorino kariuomenę, įsiveržė į šiaurinę Italiją ir sugriovė Akvilėją; imperatorius Markas Aurelijus drauge su broliu Veru [*Verus*] nuskubėję į Akvilėją išstūmė barbarus iš Italijos, o 167 m. iš transalpinių provincijų. Su įsiveržėliais buvo sudaryta taika, kuri, 169 m. Romos provincijose įsisiautėjęs marui, buvo sulaužyta, markomanai vėl įsiveržė į šiaurines Romos valdomas provincijas, iš kurių vėl buvo išstumti imperatoriaus Marko Aurelijaus, kuris su savo reorganizuota kariuomene 171

m. puldamas persikėlė į kairįjį Dunojaus krantą. Su nugalėtais kvadais buvo sudaryta taika, kurios sąlygos reikalavo sugrąžinti pagrobtus belaisvius ir galvijus bei atsisakyti bet kokių santykių su markomanais ir jazygais. Pasitelkę germanų sąjungininkus, romėnai 172 m. nugalėjo markomanus ir 172/173 m. žiemą – jazygus. Tačiau šios gentys nerimo ir vėl sukilo prieš romėnus, kurie pradėjo Sarmatų karą (*bellum Sarmaticum*, 174–175 m.). Šis karas baigėsi nauju kvadų ir markomanų pralaimėjimu, bet daug griežtesnėmis taikos sąlygomis, savo gyvenvietes jie turėjo atitolinti nuo Dunojaus 7 kilometrus ir priimti romėnų įgulas. Nugalėjęs ir jazygus (174–175 m.) imperatorius 176 m. gruodžio 23 d. surengė triumfo žygi, skirtą pergalei prieš germanus ir sarmatus. Sarmatais tradiciškai buvo įvardyti ir jazygai. Vis dėlto romėnų įgulų išūlumo ir plėšikavimo įsiutinti, kvadai ir markomanai vėl sukilo, ir vėl Marko Aurelijaus 177 m. buvo numalšinti. Jazygai gavo palankesnes taikos sąlygas, idant būtų palenkti romėnų pusėn. Jie gavo federatų, Romos sąjungininkų, statusą, ir nuo to laiko apie juos nebebuvo girdėti, nors kvadai ir markomanai nenurimo nei II a., nei III a. 270/271 m., valdant imperatoriui Aurelianui, jutungai ir alamanai įsiveržia į Italiją, tačiau be markomanų pagalbos, bent jau jie neminimi.¹⁴ Nuo tada istorijos šaltinių erdvėje nebėra ir jazygų.

Jutungai

Jutungai (įrašė yra ir versija *Euthungen*) pasirodo aukštutiniojo Dunojaus kairiajame krante, kur anksčiau gyveno Tacito minėtieji hermundurai, t. y. dabartinės Bavarijos teritorijoje, todėl kai kada jie laikomi tais pačiais hermundurais ar svebais.¹⁵ Ar Europa, kuri tuo metu centre ir šiaurėje jau maišėsi vandalų, langobardų, burgundų, rugijų etc. gentims persistumdant, išlaikė Tacito nužymėtus teritorijų kontūrus, sunku pasakyti. Vargu, ar čia minimi tie patys jazygai, tačiau genčių vardai, ypač joms bendraujant su romėnais ar, tarkime, alamanais, galėjo būti ištariai kitaip. Jazygai, tapę imperijos federatais, galėjo kažkiek pakeisti savo vardą, juolab jie galėjo būti suinteresuoti tuo, nes jazygai romėnams automatiškai reiškė sarmatus, nepaisant tikrosios etninės priklausomybės (kad ir kokia ji būtų), be to, per šimtmetį jie galėjo Dunojaus pakrante ir pajudėti. Beje, ir pirmojo istorinio išnirimo, susitikimo su romėnais vieta nereikia gimtines, ypač Antikos ir ankstyvųjų viduramžių sandūroje. Pagal Liudwigą Schmidą, jutungai pasirodymo istorijos šaltinių erdvėje laikotarpiu su romėnais palaikė sąjungininkų santykius, siūsdavo jiems savo karinius būrius, už tai kasmet gaudami atitinkamus pinigus.¹⁶ Tačiau tai tokie patys santykiai su Roma, kurie dar Marko Aurelijaus laikais buvo apibrėžti su jazygais. Suprantama, ne viena pasienio gentis turėjo sąjungininkės statusą, bet ir ne kiekviena. Jei laikysime, kad jutungai ir jazygai artimi ne tik etnonimais, bet ir sąjungininkų statusu, siejančiu juos su Roma, gyvena Padunojojje, tiesa, kiek aukščiau, galėtume juos, tiesa, atsargiai, vadinti ir jotvingių protėviais. Galimais.

Vis dėlto sąjungininkų statuso jutungai neišlaikė – jų pačių tvirtinimu, dėl gyventojų pertekliaus įsiveržė į Recijos provinciją Padunojyje, iš kur pajudėjo Italijos link. Pačių jutungų skaičiavimu, jų kariuomenę sudarė 120 000 žmonių, – akivaizdžiai perdėta, bet, net ir dešimtsyk sumažintas, skaičius nemenkas. Išgirdę apie besiantinančią imperatoriaus Aureliano kariuomenę, jie traukiasi, tačiau sulaukiami prie Dunojaus, stipriai sumušami ir iš dalies atkerdami nuo tėvynės. Jutungus nuo visiško sutriuškinimo išgelbėjo tik sarmatų ir vandalų įsiveržimas vienu metu į Panoniją 270 m. pradžioje. Kol Aurelianas kariavo Panonijoje, jutungai, sudarę sąjungą su alamanais, su kuriais jie ir vėliau daugysk pasirodys istorijos arenoje, įsiveržė į Italiją, nusiaubė Milano apylinkes ir užėmė Placenciją, ties šiuo miestu romėnai patyrė skaudų pralaimėjimą. Visa Šiaurės Italija perėjo į barbarų rankas, kilo pavojus pačiai Romai, tuo metu dar nė sykio nenugalėtai ir neapjuostai mūro sienai. Galiausiai grįžęs Aurelianas dviejuose mūšiuose sutriuškino barbarus ir išlaisvino Italijos šiaurę [270/271 m. žiema]. Po Aureliano mirties (275 m. rugsėjis) alamanai, frankai ir kitos germanų gentys siaubė Romos provincijas, tačiau jutungai šiame kontekste nepaminėti ar neišskirti. Alamanų kovos su romėnais tęsėsi visą III–IV a.

358 m. jutungai įsiveržia į Recijos provinciją, tačiau patiria pralaimėjimą, vėliau 370 m. juos puola pati Roma. Karvedžio Teodosijaus kariauna prieš jutungus pajuda iš Recijos, paima daug belaisvių ir juos apgyvendina Italijoje, Po slėnyje. Darsyk apie juos girdime 384 m., kai imperatorius uzurpatorius Maksimas juos sukursto įsiveržti į Reciją ir kovoti prieš Valentianą II-ąjį. Paskutinįjį sykį apie jutungus girdėti 430 m., tada jų antpuolį lengvai atremia Aecijus.¹⁷

Įtikėtina, kad tautų kraustymosi bangos jutungus atmetė į šiaurės rytus, kur juos vėliau aptinkame kaip jotvingius. Įtikėtina, kad tai „sueuropėję“ jazygai ar atskira jų atšaka. Vis dėlto, ar tai jaksamatai, ar jazygai, – visų jų judėjimo kryptis iš Meotidės apylinkių šiaurėn, į šiaurės vakarus.

Jotvingių kilmės klausimu

Motiejus Strykowski, pasakodamas apie jotvingių kilmę, drauge su kitomis gentimis, kildina juos iš kimbrų ir gotų genčių ir iš Meotidės apylinkių:

Cymbrowie i Gotty walczny narod,
Z Gomera wyszli, au Meotskich wod,
Gdzie wpada Tanais, miejsca swe mieli,
Tam się zmnożyli
Potem lepszych miejsc szukające w te kraje
Przyszli gdzie Dzwina, Wisła, Dunaj, wstaje
Drudzy Dniepr, Wolgę, Bug, Nistr, Pont osiedli,
Z Greki boj wiedli.
Polowcy, Jaczwingowie s tegoz rodu,
Osiedli w Rusi, Cymbrowie ku wschodu....¹⁸

Kalbėdamas apie jotvingių kilmę, Motiejus Strykowski bemaž neabejodamas kildina juos iš jazygų, (*mogli tez byc ci jatwiewowie z Jazygami Metanasti jednego rodu*), ir jis mini, kad dar jo laikais, t. y. XVI a. viduryje Vengrijoje palei Tisą gyvenantys valstiečiai jazygais tebevadina haidukus.¹⁹ Tai mums siūlo dar vieną mintį. Panonijoje, t. y. dabartinėje Vengrijoje, ir apie ją gyvenę jazygai paliko prisiminimus apie save kaip apie artimus haidukams – raiteliams bajorams. Tai atitinka antikinių šaltinių pranešimus apie jazygus kaip raitelius, ir *jotvingių* etimologiją galime padaryti mažiau painią – tai kariai raiteliai, apibendrintai etimologizuotini nuo žodžio „joti“. Motiejus Strykowski cituoja ankstesnį autorių Cromerį, kuris nedvejodamas teigia, kad jazygai ir jotvingiai yra tas pats etnonimas, kad jie kalba lietuviams artima kalba: *Iaziges vero sive Jazvingi, ejusdem cum Litvanis linguae, ut volunt nonnulli, eorundumquae morum et religionis fere*.²⁰ Motiejus Strykowski pakartoja lenkų autorių žinias apie jotvingių karingumą ir genties skerdynes 1264 m. Dar įdomiau Motiejus Strykowski kitoje vietoje lietuviams artimomis gentimis laiko polovcus ir pečenegus, pastarąsias vėlgi kildindamas iš gotų ir kimbrų. Jis drauge su ankstesniais ir savo meto istorikais teigia, jog pečenegai, polovcai ir jotvingiai yra vienos giminės su lietuviiais.²¹ Daugiausia remiamasi bendrame istorijos šaltinių horizonte išskylančiu kadais giminės „lietuviškos-jotvingiškos“ migracijos nuo Juodosios jūros, Dono–Tanaio žemupio ir žiočių, Meotidės įvaizdžiu. Polovcai taip praminti rusų pagal šios genties gyvenimo būdą, besiremiantį medžiokle stepėse, laukuose (rus. *pole*), o patys jie esą kalbėjo maišyta rusų, lietuvių ir volosų kalba (*język woloski*, t. y. rytinėse romėnų provincijose vartota daryta lotynų kalba, iš kurios atsirado, tarkime, rumunų kalba). Tai viena iš genčių, pasilikusių čia, kitoms migravus į šiaurę.

Tad atsargiai teigdami, kad jazygai ir jaksamatai galėjo būti jotvingių protėviai, kad jazygai Europoje galėjo virsti jutungais, prieiname prie tos pačios problemos, kurią mums piešia Bosporo karalystės linija. Nuo Pajuodjūrio į šiaurę slinkusios gentys galėjo būti baltiškos kilmės. Kai kurios. Viena iš tokių genčių galėjo būti jazygai, tačiau jų slinktis – tik nedidelis epizodas visame tautų katilė tarp Pajuodjūrio ir Baltijos pakrantės, tarp Herkinijos girios ir Dono.

Pastebėtina, kad šios slinkties prasideda daug anksčiau nei gotų invazija, atitinkamai mūsų etnogenezės kryptis turėtų būti kreipiama ir į kitą tautų katilę, ne tik Jordano getus/gotus išvirusį, bet ir į pietinį, ties Meotide, Bosporo karalyste, į Pietų Pajuodjūrį, kuris ima judėti anksčiau ir kaip tik mus dominančiomis kryptimis.

Gajus Plinijus Vyresnysis teigia, kad jazygai šiaurėn pastūmėjo dakus; sūduviai Ordino šaltiniuose, kaip minėta ir aptarta mano straipsnyje apie jotvingių ir getų sąsajas,²² vadinami getais, o mes apskritai žinome, kad *Dzūkija* yra įtakota jotvingiško/eventualiai getiško, dakiško substrato. Tačiau jeigu laikomės Gajaus Plinijaus Vyresniojo užuominos

ir matome, kad jau plačiau šaltinių nušviečiamais laikais Dzūkija [plg. Dakija, dzūkai, dakai, dakų/getų kalboje aiškų „dzūkavimą“] yra aiškiai šiauriau jotvingiškų teritorijų, galima daryti prielaidą, kad dzūkai/getai, gal ir sūduviai yra *jazygų-jotvingių* šiaurėn pastūmėti dakai/getai. Ši prielaida, žinoma, jau reikalinga specialios analizės, kol kas mes ją paliekame tik konstatuotą. Išeitų, kad jotvingių protėviai dalį getų/dakų ir atstūmė į istoriniais laikais matomas vietas, į Dzūkiją, o vėliau, po jotvingių karinės katastrofos, jau patys jotvingiai per kelias gentis išsiliejo į besiformuojantį lietuvių (ir prūsų) etnosą. Tačiau patį *dakiškumą* būtų atnešę ne jotvingiai, o patys getai/dakai, kažkokia jų atskala.

Kalbėdami apie jotvingių atsikraustymą, galime pasiremti kitais duomenimis. Adolfas Tautavičius, aprašinėdamas ankstyvųjų viduramžių situaciją „jotvingių genčių sąjungai“ priskiriamoje teritorijoje, teigia, kad „IV a. antroje pusėje – V a. pradžioje senesiuose pilkapynuose nustota laidoti mirusiuosius. Jų vietoje, matyt, naujose teritorijose kuriantis naujoms sodyboms, kartais apylinkėse atsiranda keli nauji paminklai“. Taigi pateiktuose faktuose galėtume įžiūrėti kaip tik tuo metu Vakarų Europos centre išnykstančių jutungų atsikraustymą, o kad čia kažkas vyksta, patvirtina ir tai, kad „nuo V a. pabaigos iki VII a. tokių pakitimų tarsi jau ir nebūta“ Taigi V a. tarp Mozūrų ežerų vakaruose, Šešupės aukštupio šiaurėje, Nemuno rytuose ir nelabai aiškios pietinės ribos vyksta tam tikri pokyčiai, persigrupavimai. Čia išvargiami skirtumai, leidžiantys kalbėti apie 4 genčių – jotvingių, sūduvių, dainavių, poleksėnų grupes, – tai mums ypač svarbu, nes skirtumai yra, ir, tarkime, išskiriamas tam tikras arealas šiaurinėje dalyje, kur lokalizuojami *dainaviai*, t. y. pietinėje Lietuvos Užnemunės dalyje nuo Nemuno iki Strėvos gyvavusi kultūra, pagal paminklus artima lietuviams.²³ Taigi – dainaviai, kurių vardas, atrodo, atsirado ne kaip pagrindinis etnonimas ir ne kaip savivardis, greičiausiai ir būtų tiesioginiai dzūkų protėviai, galimas dalykas, tie patys getai/dakai, jazygų pastūmėti šiaurėn ir atkirsti nuo pagrindinio getiško/dakiško masivo. Apie jotvingių įtaką jiems liudija ir degintiniai kapai, nuo V a. bendri visai „jotvingių genčių sąjungos“ teritorijai, kuriuose sudeginti žmonių palaikai laidoti dar iki deginimo papročiu susiformuojant Rytų Lietuvoje.

Atrodo, kai kurias mūsų prielaidas patvirtintų ir archeologiniai duomenys – bent jau jie neprieštarauja minčiai apie tam tikrus persikėlėlius į jotvingių žemes, ir persikėlimo apogėjus – V a., kai jutungams Europoje išnykstant, būsimosiose jotvingių teritorijose aptinkami atsikraustymą liudijantys ženklai.

Žinoma, mūsų išvados nedetalizuotos, bet pagrindinis tikslas buvo būtent toks; atrodo, kad ir įmanomas tolesnis darbas, remiantis archeologiniais ir filologiniais, etnografiniais ir antropologiniais duomenimis. Jie padėtų formuoti teoriją apie jotvingių istoriją nuo Meotidės, Padunojo iki Panemunės ir Pagirio/Polesės.

NUORODOS:

1. Historia naturalis, IV, 80. Cituojama pagal: Skržinskaja M. V. Severnoje Pričernomorje v opisani Plinija Staršego. – Kiev, 1977. – P. 95.
2. Historia naturalis, 80–81. Ten pat. – P. 95.
3. Tacitus. Annales XII, 29, 30. Historia. III, 5. Pagal: Tacit Kornelij. Sočinenija v dvuch tomach. T. 1. Annaly. Malyje proizvedenija. T. 2. Istorija. – Leningrad, 1969.
4. Strabo, VII, II, 4. Pagal: Strabon. Geografija. – Moskva, 1962. – P. 269.
5. Ptolemaios, Geographia, II, III, 5 // Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / Sudarė Norbertas Vėlius. – T. 1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. – Vilnius, 1996. – P. 150–151.
6. Ten pat. – P. 568, 589 (vertė Daiva Mažiulytė).
7. Būga K. Rinkiniai raštai. T. 1. – Vilnius, 1958. – P. 410.
8. Lietuvių kalbos žodynas (toliau tekste santrumpa LKŽ). T. 4. – Vilnius, 1957. – P. 329, 343.
9. Latyschew B. Scythica et Caucasia et veteribus scriptoribus Graecis et Latinis. Collegit et cum versione Rossica edidit Basilius Latyschew. Vol. 2. Scriptorum Latini. – Sankt Peterburg, 1906. – P. 289.
10. Latyschew B. Scythica et Caucasia... Vol. 1. Scriptorum Graeci. – Sankt–Peterburg, 1890. – P. 88 ir toliau.
11. Latyschew B. Vol. 1. – P. 323 ir toliau.
12. LKŽ. T. 4. – P. 292 ir toliau.
13. Schmidt L. Allgemeine Geschichte der germanischen Volker. Bis zur Mitte des VI Jh. – München, Berlin, 1909. – P. 174–175.
14. Ten pat. – P. 175–176.
15. Ten pat. – P. 183, 190.
16. Ten pat. – P. 190.
17. Ten pat. – P. 190–196.
18. Strykowski M. Kronika Polska Litewska Zmodzka i wszysckiej Rusi. – Warszawa, 1846. T. 2. – P. 536.
19. Ten pat. – P. 183.
20. Ten pat. – P. 184.
21. Ten pat. – P. 168–169.
22. Beresnevičius G. Getų ir jotvingių religinių įvaidžių paralelės // Liaudies kultūra. – 2001, Nr. 4, p. 11.
23. Tautavičius A. Baltų gentys V–VIII amžiuje. Archeologinės kultūrinės sritys // Lietuvių etnogenėzė. – Vilnius, 1987. – P. 129–140, 143.

The Jazyges, the Yuthungi, the Yotvings: warriors–riders occupying the areas from the Maeotis to the Danube

On the origin of the Yotvings

Gintaras BERESNEVIČIUS

The object of the article is the Jazyges and the Yaksamates mentioned by antique authors in relation to the North Black Sea from which the Jazyges migrate to the Danube, the frontier of Rome in the 1st century A. D. and along with German tribes have fights with Rome.

The question is posed on to what extent the Jazyges could be related to the Yuthungi, the allies of the Alamanni who disappeared from antique sources in 430 A. D. and to what extent all the abovementioned tribes called either the Sarmatians or Germans could be linked with the southern Baltic Yotvingian tribe, known on the southern edges of Baltic areas from the 10th century.